

Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Збірник наукових праць. Серія: «Актуальні проблеми історії України». – Харків: НТУ «ХПІ». – 2013. - № 25 (998) – 152 с.

Державне видання
Свідоцтво Держкомітету з інформаційної політики України
КВ № 5256 від 2 липня 2001 р.

Збірник виходить українською та російською мовами

Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» включено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук затвердженого Постановою Президії ВАК України від 26 травня 2010 р., № 1-05 (Бюлетень ВАК України, № 6, 2010 р., с. 3, № 20).

Координаційна рада

Л.Л.Товажнянський, д-р техн. наук, проф. (голова)
К.О.Горбунов, кандидат технічних наук, доцент (секретар)
А.П.Марченко, д-р техн. наук, проф.; Є.І.Сокол, д-р техн. наук, чл.-кор. НАН України;
Є.Є.Александров, д-р техн. наук, проф.; А.В.Бойко, д-р техн. наук, проф.;
Ф.Ф.Гладкий, д-р техн. наук, проф.; М.Д.Годлевський, д-р техн. наук, проф.;
А.І.Грabcенко, д-р техн. наук, проф.; В.Г.Данько, д-р техн. наук, проф.;
В.Д.Дмитриснко, д-р техн. наук, проф.; І.Ф.Домнін, д-р техн. наук, проф.;
В.В.Спіфанов, канд. техн. наук, проф.; Ю.І.Зайцев, канд. техн. наук, проф.;
П.О.Качанов, д-р техн. наук, проф.; В.Б.Клепиков, д-р техн. наук, проф.;
С.І.Кондрашов, д-р техн. наук, проф.; В.М.Кошельник, д-р техн. наук, проф.;
В.І.Кравченко, д-р техн. наук, проф.; Г.В.Лісачук, д-р техн. наук, проф.;
О.К.Морачковський, д-р техн. наук, проф.; М.А.Ткачук, д-р техн. наук, проф.
В.І.Ніколаснко, канд. іст. наук, проф.; П.Г.Перерва, д-р екон. наук, проф.;
В.О.Пуляєв, д-р техн. наук, проф.; М.І.Рищенко, д-р техн. наук, проф.;
В.Б.Самородов, д-р техн. наук, проф.; Г.М.Сучков, д-р техн. наук, проф.;
Ю.В.Тимофієв, д-р техн. наук, проф.

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор: В.І.Ніколаснко, канд. іст. наук, проф.
Заст. відповідального редактора: Л.П.Савченко, канд. іст. наук, доцент
Відповідальний секретар: А.В. Харченко, канд. іст. наук, ст. викл.
Члени редколегії: Л.М.Бесов, д-р іст. наук, проф., В.Я.Білоцерковський, д-р іст. наук, проф.,
В.Я.Заруба, д-р екон. наук, проф., В.В.Калініченко, д-р іст. наук, проф.,
В.І.Ніколаснко, канд. іст. наук, проф., М.М.Олійник, д-р іст. наук, проф., А.В. Харченко, канд. іст. наук, ст. викл., Л.П.Савченко, канд. іст. наук, доц., В.М.Скляр, д-р іст. наук, доц., М.П.Требін, д-р. філос. наук, доц., В.Я.Міщенко, д-р екон. наук, проф.

У квітні 2013 р. Вісник Національного технічного університету «ХПІ», серія «Актуальні проблеми історії України», включений у довідник періодичних видань бази даних Ulrich's Periodicals Directory (New Jersey, USA).

Рекомендовано до друку Вченою Радою НТУ «ХПІ».
Протокол № 5 від 4 червня 2013 р.

© Національний технічний університет «ХПІ», 2013

Ю. А. КОНЮШЕНКО, канд. іст. наук, ст. наук. сп. 1-го науково-експозиційного відділу Харківського історичного музею

ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА ПРИ ІМПЕРАТОРСЬКОМУ НОВОРОСІЙСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1888-1923 РР.) В ІСТОРІОГРАФІЇ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Стаття присвячена проблемі історіографії радянської доби з 1921 по 1990 р. у дослідженні історії функціонування Історико-філологічного товариства при Імператорському Новоросійському університеті.

Ключові слова: Історико-філологічне товариство, Імператорський Новоросійський університет, Одеса, історіографія, Російська імперія.

Постановка проблеми. Нині створено умови для продуктивного функціонування різноманітних наукових об'єднань, що активно відроджуються, утворюються й плідно функціонують при вищих навчальних закладах України. Численні наукові структури, серед яких історичні, історико-археологічні, історико-філологічні технічні товариства існували в ХІХ – на початку ХХ ст. Свого часу учасники цих інституцій зробили вагомий внесок у розвиток української науки, культури та просвітництва. Актуалізація ролі історичної спадщини спонукає вітчизняних науковців звертатися до здобутків їхніх попередників. У цьому контексті проблема вивчення історії українських наукових об'єднань набуває актуальності.

Значні політичні, культурні та соціально-економічні зміни в Російській імперії, що відбулися у другій половині ХІХ ст., сприяли створенню при Новоросійському університеті в Одесі історико-філологічного наукового об'єднання. Ініціаторами його заснування виступили професори історико-філологічного факультету Новоросійського університету. За майже 35 річний період діяльності Історико-філологічне товариство при Імператорському Новоросійському університеті (далі ІФТІНУ – назва Історико-філологічне товариство при Імператорському Новоросійському університеті використовувалася до розпаду Російської імперії в 1917 р., після 1917 р. з назви товариства зникло слово Імператорський, а від 1921 р. – ліквідації українських університетів – Товариство дістало назву Історико-філологічне) стало одним з провідних наукових осередків Півдня України, сформувало солідні дослідницькі традиції, згуртувало навколо себе визначних науковців, відомих не лише в Російській імперії, але й за межами цієї держави.

Історіографію дослідження проблеми діяльності ІФТІНУ (1888–1923 рр.) нами умовно була поділена на три етапи. Перший із яких розпочався в 90-х рр. ХІХ ст. і тривав до 1921 р., коли внаслідок революційних подій 1917 р. і громадянської війни відбулося встановлення радянської влади на Україні. Початком другого етапу слід вважати 1921 р. – період закінчення громадянської війни та остаточного

© Ю. А. Конюшенко, 2013

встановлення радянської влади на території України, унаслідок чого розпочався новий період розвитку держави й системи освіти. Другий етап завершився з розпадом СРСР і зникненням жорстких ідеологічних меж. Від 1991 р., з утворенням незалежної України, розпочався третій етап у вивченні даного питання. Кожний із цих періодів відрізнявся не лише рівнем доступу дослідників до архівних матеріалів, можливостями використання цих даних і публікації результатів вивчення, а й характером висвітлення й оцінок.

Мета статті визначається актуальністю обраної проблематики й полягає у дослідженні проблем історіографічного вивчення історії ІФТІНУ радянськими істориками у період з 1921 – по 1990-й рік.

Виклад основного матеріалу. Для радянського періоду розвитку вітчизняної історичної науки характерним було домінування марксистсько-ленінської ідеології, але наукові підходи у вивченні історії протягом цього часу змінювалися в залежності від політичної кон'юнктури. Загалом радянська історіографія розглядала діяльність українських дореволюційних учених і наукових організацій через призму панівної на той час думки про наявність кризи буржуазної історичної науки. Це проявилось в замовчуванні, а іноді навіть спотворенні наукових здобутків українських учених загалом і діячів ІФТІНУ зокрема. Методологічні підходи, принципи періодизації, структура і зміст літератури радянського періоду суттєво відрізняються від робіт з історії ІФТІНУ, написаних у дорадянський період.

Діяльність деяких членів ІФТІНУ побічно розглядалася у статтях та працях протягом усього радянського періоду. Так, в історіографічному огляді В. А. Бутенка «Наука новой истории в России», що був надрукований у журналі «Аннали» у 1922 р. [1] та третьому томі книги М. І. Карєєва «Историки французской революции», що вийшов у 1925 р. [12], наведені дані про наукові роботи окремих істориків, у тому числі й деяких членів ІФТІНУ, зокрема Є. М. Щепкіна та П. М. Ардашева, що наприкінці XIX – на початку XX ст. займалися дослідженням всесвітньої історії.

Починаючи з 1930-х рр. історична наука опиняється під повним контролем тоталітарного режиму. У таких умовах радянські історики зверталися до історії ІФТІНУ лише для дослідження історії Одеського університету. На сторінках розвідок А. В. Крячуна «Одесский университет в 1865–1899 гг.» [13], А. В. Фадєєва «Одесский университет в 1900–1917 гг.» [21], А. І. Гладковської «Одесский университет в 1914–1917 гг.» [2], П. А. Некрасова «3 історії Одеського університету (1917–1920 рр.)» [14] діяльність ІФТІНУ згадується побіжно. Перш за все дослідників цікавили соціально-економічні передумови виникнення Новоросійського університету і його наукових студій.

Цікавими для дослідження діяльності одного з членів-засновників ІФТІНУ Ф. І. Успенського є праці Б. Т. Горянова «Ф. И. Успенский и его значение в византиноведении» [5] і О. Г. Готалов-Готлиба «Ф. И. Успенский как профессор и научный руководитель», надруковані у «Византийском временнике» в 1947 р. [6]. У цих роботах висвітлена наукова та викладацька діяльність Ф. І. Успенського та місце, яке займав один із засновників ІФТІНУ у візантієзнавстві.

Для другої половини 50-х – першої половини 60-х рр. XX ст. характерними були процеси демократизації в суспільному житті, що викликало появу публікацій і про

діяльність ІФТІНУ. Основним мотивом на той час було прагнення показати корисну діяльність дореволюційних наукових об'єднань, у тому числі й ІФТІНУ. При цьому діяли певні стереотипи в оцінюванні внеску ІФТІНУ в розвиток історичної науки кінця ХІХ – початку ХХ ст. Це характерно для енциклопедичних видань цього періоду, зокрема «Української радянської енциклопедії» 1961 р. [8, 10]. Певна лібералізація суспільно-політичного життя викликала інтерес і до наукової діяльності істориків, зокрема й дореволюційних, але все ж таки погляди відносно окремих напрямів наукових досліджень учених ІФТІНУ часто були упередженими. Деякі оцінки та сторінки наукової діяльності вчених ІФТІНУ знайшли відображення у другому і третьому томах узагальнюючої історіографічної праці «Очерки истории исторической науки в СССР», надрукованої 1960 р. [15, 16]. Автори цього нарису проаналізували наукову діяльність вчених Російської імперії з кінця ХVІІІ ст. до 1917 р., вперше впорядкували відомості про історичні товариства Російської імперії, виділивши з них університетські, у тому числі й ІФТІНУ [16, с. 607]. Досягнення дореволюційних вчених загалом були позначені негативною оцінкою та потребують переосмислення й критичного аналізу в наш час.

У 1968 р. до 100-річчя Одеського університету одеськими істориками, на чолі з ректором вузу професором О. І. Юрженком була підготовлена й видана ґрунтовна праця «Історія Одеського університету за 100 років», що стала суттєвим внеском у дослідження історії ІФТІНУ [11]. Незважаючи на ідеологічний вплив, ця робота витримана в більш-менш об'єктивному дусі. У ній уперше в радянській історіографії в контексті дослідження історії Новоросійського університету докладно розглянуто й проаналізовано основні види та напрями наукової, просвітницької і методичної діяльності ІФТІНУ та його структурних підрозділів: Візантійського й Візантійсько-слов'янського відділення та Педагогічного відділу. Проте автори, правильно зазначивши дату заснування Товариства, не надали інформації щодо дати припинення його роботи.

Загальні відомості з історії ІФТІНУ містять короткі замітки та інші публікації, надруковані у фундаментальних енциклопедичних виданнях, зокрема «Радянській енциклопедії історії України» 1970 р. [7, 9]. При цьому на тлі поступового згортання реформ періоду «відлиги», характерного для другої половини 60-х – першої половини 80-х років минулого століття, посилювався диктат компартійних структур на гуманітарні науки, діяли певні стереотипи в оцінюванні внеску ІФТІНУ в розвиток історичної науки кінця ХІХ – початку ХХ ст. Попри правдиві дані відносно основних напрямів діяльності, названі публікації містять неточності. Так, у них зазначається, що ІФТІНУ було засновано 1889 р. і припинило свою діяльність у 1917 р., що не відповідає дійсності [7, с. 268]. Тієї ж помилки у визначенні дати заснування ІФТІНУ припустився й А. М. Разгон в енциклопедичній статті «Исторические общества» [17]. Ця стаття містить список наукових історичних, історико-філологічних, археологічних та інших товариств, до якого увійшло понад 100 організацій, що функціонували на території Російської імперії до 1917 р., у тому числі й Одеське історико-філологічне товариство. Межі енциклопедичного видання не дали змоги автору більш широко розкрити роботу цих об'єднань.

Істотний внесок у дослідження проблеми діяльності ІФТІНУ було зроблено в 1975 р. дослідником О. Д. Степанським. Учений системно й комплексно підійшов до вивчення науково-історичних товариств, що функціонували в дореволюційній Росії [18, 19, 20]. У дослідженні «К истории научно исторических обществ в дореволюционной России» О. Д. Степанським було окреслено часові межі функціонування (роки заснування та ліквідації), короткий аналіз статутних документів, визначено основні напрями наукової та просвітницько-громадської діяльності, склад дійсних і почесних членів цих товариств [19]. Учений уперше в радянській історичній науці створив повну класифікацію всіх історичних товариств Російської імперії. У її основу було покладено предмет і напрями дослідження, мета і основні види діяльності цих наукових об'єднань, у числі яких було й ІФТІНУ.

Серед публікацій радянського періоду на особливу дослідницьку увагу заслуговують праці Ф. Л. Гольдіна. У статті «Одесское педагогическое общество» вчений вперше системно схарактеризував діяльність одного з підрозділів ІФТІНУ — Педагогічного відділу [3]. Дослідник докладно розглянув роботу відділу Товариства, розділивши її на періоди і охарактеризувавши діяльність кожного з них. Автор праці визначив форми й основні напрями роботи Педагогічного відділу.

Не менш вагомим, внеском у вивчення історії ІФТІНУ є статті Ф. Л. Гольдіна, у яких учений звертається до діяльності одного з найактивніших учасників і Голови Педагогічного відділу Товариства М. М. Ланге [4]. У статті «Участие Н. Н. Ланге в движении за реформу средней школы» дослідником були проаналізовані й оцінені основні напрями реформування школи Російської імперії початку ХХ ст., запропоновані М. М. Ланге. Разом із тим у міркуваннях Ф. Л. Гольдіна простежується домінування марксистсько-ленінської ідеології. Так, він нарікав, що в низці суджень М. М. Ланге простежувався ліберально-буржуазний підхід. Позитивним чинником у діяльності М. М. Ланге, на думку Ф. Л. Гольдіна, було почуття гуманізму та любові до батьківщини, що мали, безумовно прогресивний характер [4, с. 25].

Висновки дослідження. Для історіографічного періоду — радянського часу, — історія функціонування Одеського ІФТІНУ не стала предметом спеціального дослідження, але окремі аспекти роботи цього об'єднання і діяльності його учасників досліджувалися. У більшості випадків дослідники зверталися до формального наведення окремих фактів цієї проблеми, іноді, у кращому випадку, у науковій літературі розглядалися деякі аспекти історії функціонування ІФТІНУ без наміру відтворити цілісну картину діяльності Товариства та визначення його внеску у вітчизняну історичну й філологічну науку. У хронології функціонування ІФТІНУ й до сьогодні є суттєві неточності, а також некоректні висновки щодо оцінки діяльності Товариства та його членів.

В цілому, дані праці, мають історико-пізнавальне значення і сприяють накопиченню інформаційної бази про діяльність ІФТІНУ, що значно полегшує роботу сучасних науковців.

Список літератури: 1. *Бутенко В.* Наука новой истории в России : историографический обзор / В. Бутенко // *Анналы.* – СПб., 1922. – № 2. – С. 129–167. 2. *Гладковская А. И.* Одесский университет в 1917–1914 гг. / А. И. Гладковская // *Одесский университет за 75 лет (1865–1940).* – Одесса, 1940. – С. 121–186. 3. *Гольдин Ф. Л.* Одесское педагогическое общество / Ф. Л. Гольдин // *Народное образование.* – М., 1966. – № 6. – С. 94–96. 4. *Гольдин Ф. Л.* Участие Н. Н. Ланге в движении за реформу средней школы / Ф. Л. Гольдин // *Материалы конференции посвященной 100-летию со дня рождения проф. Н. Н. Ланге (1858–1958).* – Одесса, 1958. – С. 23–25. 5. *Горянов Б. Т.* Ф. И. Успенский и его значение в византиноведении / Б. Т. Горянов // *Византийский Временник.* – М. : АН СССР, 1947. – Т. 1. – С. 29–108. 6. *Готалов-Готлиб А. Г.* Ф. И. Успенский как профессор и научный руководитель / А. Г. Готалов-Готлиб // *Византийский Временник.* – М. : АН СССР, 1947. – Т. 1. – С. 114–126. 7. *Историко-філологічне товариство при Новоросійському університеті* // *РЕІУ.* – К., 1970. – Т. 2. – С. 268. 8. *Историко-філологічне товариство при Новоросійському університеті* // *УРЕ.* – К., 1961. – Т. 5. – С. 540. 9. *Историчні наукові товариства в Росії і СРСР* // *РЕІУ.* – К., 1970. – Т. 2. – С. 273. 10. *Историчні наукові товариства в Росії та СРСР* // *УРЕ.* – К., 1961. – Т. 5. – С. 547. 11. *История Одесского университета за 100 років* / [відп. редактор проф. О. І. Юрженко]. – Киев : Київ. ун-т, 1968. – 423 с. 12. *Кареев Н. И.* *История французской революции* / Н. И. Кареев. – Ленинград, 1925. – Т. 3 : *Изучение французской революции вне Франции.* – 308 с. 13. *Крячун А. В.* *Одесский университет в 1865–1899 гг.* / А. В. Крячун // *Одесский университет за 75 лет (1865–1940).* – Одесса, 1940. – С. 5–48. 14. *Некрасов П. А.* *3 истории Одесского университета (1917–1920 гг.)* / П. А. Некрасов // *Труды Одесского государственного университета.* – Одесса, 1952. – Т. 147 – С. 291–304. – (Серия общественных наук : вып. 2). 15. *Очерки истории исторической науки в СССР* : в 3-х т. / [под ред. М. В. Нечкиной (главн. ред.) и др.]. – М. : АН СССР, 1955. – Т. 2. – 1960. – 862 с. 16. *Очерки истории исторической науки в СССР* : в 3-х т. [под ред. М. В. Нечкиной]. – М. : АН СССР, 1955. – Т. 3. – 1963. – 831 с. 17. *Разгон А. М.* *Исторические общества* // *СИЭ.* – М., 1965. – Т. 6. – Стб. 545. 18. *Степанский А. Д.* *История научных учреждений и организаций дореволюционной России : пособие по спецкурсу* / [под ред. Н. П. Ерошкина] / А. Д. Степанский. – М. : МГИАИ, 1987. – 86 с. 19. *Степанский А. Д.* *К истории научно исторических обществ в дореволюционной России* / А. Д. Степанский // *Археографический ежегодник за 1974 г.* – М., 1975. – С. 38–55. 20. *Степанский А. Д.* *Материалы легальных общественных организаций царской России (середина XVIII в. – февраль 1917 г.)* / А. Д. Степанский // *Археографический ежегодник за 1978 г.* – М., 1979. – С. 69–80. 21. *Фадеев А. В.* *Одесский университет в 1900–1917 гг.* / А. В. Фадеев // *Одесский университет за 75 лет (1865–1940).* – Одесса, 1940. – С. 49–68.

Надійшла до редколегії 20. 04. 2013 р.